

Elk jaar organiseert één van de divisies van de Vereniging voor Onderwijs Research (VOR) een najaarsconferentie, die tot doel heeft het onderwijsonderzoek en de onderwijspraktijk nader tot elkaar te brengen. Op 26 november 2003 viel de eer te beurt aan de divisie Lerarenopleiding en Leraarsgedrag, die - hoe kan het ook anders - "de leraar" verkoos tot het thema van de conferentie. Nederlandse leraren staan immers in de schijnwerpers, niet alleen vanwege de lerarentekorten, maar ook omdat het beroep van leraar in beweging is, waardoor taken en functies worden gherdefinieerd. De conferentie werd bezocht door ongeveer 175 mensen: onderzoekers, docenten, schoolleiders, maar ook door begeleidingsdiensten, de Inspectie, het Cito en het SBL.

Na een warm woord van welkom door de rector magnificus van de Katholieke Universiteit Nijmegen, Kees Blom, nam Wim Jochems (Open Universiteit) als voorzitter van de VOR het woord. In zijn bijdrage ging hij in op de relatie tussen onderwijsonderzoek en onderwijspraktijk, een relatie die geen gemakkelijke blijkt te zijn. Vanuit verschillende hoeken klinken signalen die de rol van vooral onderzoek bekritisieren: vanuit praktijkbladen, vanuit de minister en de Onderwijsraad, maar ook vanuit de onderzoekswereld zelf, zoals bijvoorbeeld tijdens de Onderwijs Research Dagen (ORD) van 2003. Het Nederlandse onderwijsonderzoek is weliswaar van goede kwaliteit, ook internationaal gezien, maar de impact van het onderzoek op de praktijk van het onderwijs blijft beperkt. Volgens Jochems zijn daarvoor diverse redenen aan te voeren: wellicht zijn onderwijsonderzoekers soms wat introvert, wellicht zijn onderwijspractici soms wat conservatief, maar ook is het lastig onderzoeksresultaten in de praktijk te implementeren, omdat vele contextfactoren een rol spelen. Een mogelijke remedie is gelegen in het opzetten van kennissamenwerkingen en meer werk te maken van het rapporteren over de bewezen werking van initiatieven in de prak-

tijk. Verder is onderzoek nodig naar goede praktijkvoorbeelden ('good practice') en naar de kennis van praktijkmensen ('practitioners'). Ten slotte moeten onderzoekers meer aandacht besteden aan de impactparagraaf van hun onderzoek bij artikelen en rapportages. Jochems hecht dan ook groot belang aan activiteiten als de najaarsconferentie: hier staat de praktijkoriëntatie voorop, zijn contacten mogelijk tussen leden van beide gemeenschappen, maar ook met andere grote spelers als de Inspectie en de Onderwijsraad.

Als tweede plenaire spreker kwam Kete Kervezee, inspecteur-generaal van het onderwijs aan het woord. Haar voordracht ging over de verdere professionalisering van de onderwijsberoepen. Haar bijdrage werd van commentaar voorzien door Francis Meester van de Pabo Almere. In haar bijdrage ging Kervezee in op de nieuwe rol van de Inspectie: meer integraal toezicht op afstand. Ze hoopte dat onderzoek en opleidingen in de toekomst gezamenlijk kunnen werken aan het opleiden van leraren. Tevens gaf zij een voorpremière van een digitaal schoolportret, een middel dat, volgens haar, scholen kan helpen om het eigen karakter naar de buitenwereld toe duidelijk te maken, en kan informeren over de eigen kwaliteit. Uiteraard ging ze in op het lerarentekort, dat volgens haar zowel in kwantitatieve als in kwalitatieve zin optreedt: immers, tekorten zijn er vooral bij de zwakkere scholen, en vooral bij het vmbo, in het speciaal onderwijs, en bij de leerlingenzorg. Uiteraard denkt de Inspectie mee over de problemen die het lerarentekort met zich meebrengt. Voorbeelden die zij gaf, waren de aandacht voor integraal personeelsbeleid, maar ook de modernisering van de opleidingen via bijvoorbeeld educatief partnerschap, samenwerkingsnetwerken tussen scholen, en de zorg voor een goede ICT-infrastructuur. Verder kondigde zij aan dat de Inspectie aandacht gaat besteden aan de geschiktheid van assessmentcentra van lerarenopleidingen, en de kwaliteit van scholing en begeleiding. Meester ging in haar commentaar in op de

kansen die integraal toezicht ook aan opleidingen kan bieden. Volgens haar is het wel belangrijk dat scholen keuzes durven te maken: binnen de school, maar ook waar het gaat om aangaan van banden met externe instanties, zoals de opleidingen waarmee wordt samengewerkt. Zij complimenteerde de Inspectie met de stimulerende rol die zij uitoefent. Tevens wees zij op het belang van afstemming tussen allerlei instanties (opleidingen, scholen, besturen, etc.) waar het gaat om zij-instromers. De ontwikkelingen rond competentiegericht onderwijs bieden opleidingen en scholen kansen: er komen mogelijkheden tot functiedifferentiatie, maar scholen moeten wel zorgen voor een duidelijke visie op competenties en een daaraan gekoppelde visie op schoolorganisatie en integraal personeelsbeleid. Ten slotte had zij nog een boodschap voor de onderzoekers: er is meer ontwikkelingsonderzoek nodig, en onderzoek dat aandacht besteedt aan doorgroeibekwaamheid.

Voor de lunchpauze waren er vervolgens parallelsessies van vijf divisies van de VOR over onderzoek rondom het thema “de leraar”, waarbij telkens referenten uit de praktijk was gevraagd commentaar te verzorgen. Vanuit de divisie Leren en Instructie was er een bijdrage van Joris Veenhoven en Marieke van der Schaaf (Universiteit Utrecht) over het ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden bij leerlingen door leraren in de Tweede Fase. Hun conclusie was dat er nog weinig consistente keuzes door docenten worden gemaakt als het gaat om het aanleren van deze vaardigheden. Wel bleek een door hen uitgevoerd delphi-onderzoek succesvol: docenten bleken in staat een aantal bruikbare tips en aanwijzingen te formuleren die behulpzaam zijn bij het ontwikkelen van onderzoeksvaardigheden. In de discussie, aangezwengeld door Jos de Cock (KPC), werden verschillende mogelijkheden besproken om onderzoeksvaardigheden verder bij docenten onder de aandacht te brengen. Hierbij kwamen onder meer aan bod: het systematisch verzamelen van gegevens van en bij leerlingen, en het zelf uitvoeren van een praktijkonderzoek. Vanuit onderzoek zou meer aandacht kunnen worden besteed aan dit onderwerp in de vakbladen.

Klaas van Veen (Katholieke Universiteit Nijmegen) ging voor de divisie Beleid en Organisatie in het Onderwijs in op de professionele identiteit van docenten. Een centrale veronderstelling bij het onderzoek is dat vernieuwingen niet slechts organisatorische veranderingen zijn, maar diep ingrijpen in de manier waarop docenten over hun werk denken en hun werk vormgeven. Onderwijsvernieuwingen vragen van docenten nieuwe definities en invullingen van hun werk die zij moeten inpassen in hun eigen manier van denken en werken. Niet alleen dit proces van betekenisgeving in relatie tot de professionele identiteit van docenten staat centraal, maar ook hoe dit proces van betekenisontwikkeling plaatsvindt in de dagelijkse beroepspraktijk. De resultaten van zijn case study illustreren het voor docenten problematische karakter van veel vernieuwingen, dat veroorzaakt wordt door de veelal empirisch niet-gefundeerde veronderstellingen dat een vernieuwing altijd een verbetering is, dat veel vernieuwingen niet aansluiten bij de zorgen en problemen van docenten, en dat veel vernieuwingen grootschalig van karakter zijn en daardoor complex, multidimensioneel, en met meerdere doelen. Hans Satter (directie Scholengroep Rijk van Nijmegen) was als referent van mening dat de schoolleiding vooral leiding moet geven aan vernieuwingen. Uiteraard lopen docenten bij vernieuwingen aan tegen allerlei gevoelens en emoties, en is hiervoor wellicht te weinig aandacht, maar leraren moeten als professionele beroepsbeoefenaren elkaar steunen bij hun pogingen om de beoogde vernieuwingen te realiseren in hun eigen klassen en op hun eigen school.

Jan van den Akker (Universiteit Twente) van de divisie Curriculumontwikkeling ging in op de kruisbestuiving tussen docentontwikkeling en curriculumontwikkeling. In zijn bijdrage besteedde hij aandacht aan de rol die curriculumontwikkeling kan spelen bij het anticiperen op allerlei lopende grote en kleine vernieuwingen. Leerplan- en curriculumontwikkeling zijn volgens hem aspecten die een steeds belangrijker rol zullen spelen in het leraarsberoep. Praktijkreferent Sijbe Homminga (Bonhoeffer College) liet zien hoe de aspecten uit het verhaal van Jan van den Akker in de praktijk werden gerealiseerd.

seerd op zijn school. Vooral het gezamenlijk ondernemen van activiteiten in ontwikkelteams bleek een belangrijke factor in het succes te zijn.

Paul Kirschner (Open Universiteit) ging in op de rol die ICT kan spelen als 'mind tool' voor aanstaande leraren. In zijn bijdrage vanuit de divisie ICT in het Onderwijs benadrukte hij de rol die ICT kan spelen in het leren en de professionele ontwikkeling van docenten. Hij observeerde dat ICT weliswaar zijn plek heeft gevonden in het onderwijs zelf, maar dat veel mogelijkheden in het opleiden van docenten nog onbenut blijven, met name in het kader van reflectie. Ellen van den Berg (Edith Stein Pabo) voorzag de bijdrage van praktijkcommentaar en wees erop dat bij het opleiden van docenten ICT een dubbelbodemp probleem heeft, namelijk: de opleiders moeten hun opleiding ICT-rijk maken en de studenten moeten op hun beurt in hun eigen onderwijs ICT-rijk onderwijs ontwerpen en uitvoeren.

De vijfde parallelsessie werd verzorgd vanuit de divisie Lerarenopleiding en Lerarsgedrag. Onderzoekster Inge Bakkenes (Universiteit Leiden) deelde met de zaal de onderzoeksopzet van een door NWO gesubsidieerd aandachtsgebied naar het leren van docenten. In dit onderzoek, dat naast een 'post-doc'-onderzoek drie promotieonderzoeken kent, worden de leeractiviteiten van docenten onderzocht in verschillende contexten. Het gaat dan om zowel bewuste als onbewuste activiteiten, en om zowel inwendige als uitwendige activiteiten. Praktijkreferent Nora van Loosbroek (Nijmeegse Scholengemeenschap Groenewoud) ging in haar reactie in op de ervaringen met het leren van docenten op haar school en vroeg zich af wat het betreffende onderzoek zou kunnen opleveren. Volgens haar is een combinatie van activiteiten, bijvoorbeeld scholing en samenwerking tussen docenten, van wezenlijk belang, maar ook een goede conceptuele structuur en voldoende stimulering van coaches. Omdat in onderzoek veel gevraagd wordt van deelnemende docenten en scholen, moet juist nagedacht worden wat het kan opleveren en moeten de kosten en de baten voor de school om aan onderzoek mee te doen, ook in financiële zin goed tegen elkaar worden afgezet.

Na de lunchpauze was er een tweede ronde met parallelbijdragen uit de verschillende divisies van de VOR. Ruud Klarus (lector aan de HAN/Stoas Hogeschool) ging namens de divisie Bedrijfsopleidingen, Beroepsonderwijs en Volwasseneneducatie in op de kansen die het leraartekort biedt voor het opleiden van leraren. Zijn bijdrage was getiteld "Leraar worden door leraar te zijn" en besprak het leren en opleiden op de werkplek. Volgens hem is de lerarenopleider op de werkplek verantwoordelijk voor ten minste drie activiteiten: het organiseren van relevante leerbronnen, het begeleiden van leren (door relevante vragen te stellen en gezamenlijk onderzoek te doen naar betekenisvolle concepten) en het waarderen en beoordelen van ontwikkelde competenties en kennisproducten. Volgens hem kan veel geleerd worden op de werkplek, maar zijn voorwaarden wel erg belangrijk. De rol van de lerarenopleider zal meer voorbereidend en standaardiserend worden. De bijdrage van Klarus werd van commentaar voorzien door Kees-Jan van Orsouw (Canisius College). Hij beschreef hoe op zijn school de leerwerkplek voor aanstaande docenten wordt vormgegeven.

In de sessie van de divisie Methodologie en Evaluatie ging Erik Roelofs (Citogroep) in op het evalueren van competenties. Hij besprak twee mogelijke instrumenten: zelf-evaluaties (via het Web) en videodossiers. Volgens Roelofs dient bij het meten van competenties een aantal zaken in het oog te worden gehouden: gevoeligheid voor de context, authenticiteit van de situaties, het accepteren van meerdere handelingsvormen, een mix van databronnen en informanten, een actieve inbreng door de docent zelf, een procesmodel dat gebruikt kan worden om het handelen te interpreteren, en inzicht in de professionele vervolgvacaties door docenten. Fer Hooghuis ('assessor' bureau Axxess) voorzag de bijdrage van commentaar. De veronderstelling achter de bijdrage van Roelofs was dat het wenselijk is om te komen tot instrumenten die het mogelijk maken om geeneraliseerde, contextoverstijgende uitspraken te doen over het competentieniveau van docenten. In dit kader stelde hij dat beoordelingen pas vergelijkbaar kunnen worden als de verschillen zijn verdisconteerd. Hooghuis

was dat met hem eens, maar tegelijkertijd vroeg hij zich af hoe haalbaar dat is en hoe wenselijk dat is. De vraag is volgens hem dus: “Wat willen we eigenlijk meten, welke waarde hechten we aan de uitspraak die uit een assessmentprocedure komt?”. Sterk veralgemeniseerde uitspraken op basis van een enkele waarneming ontkennen of negeren de context waarbinnen mensen werken. Hoewel het streven is om te komen tot valide en betrouwbare uitspraken over competenties die geldig zijn in verschillende contexten, koos Hooghuis vanuit zijn ervaring als assessor voor een wat bescheidener opstelling: hij wil valide en betrouwbare uitspraken doen of een docent binnen deze specifieke school goed kan functioneren.

Marc Vermeulen (Open Universiteit) ging in zijn bijdrage vanuit de divisie Onderwijs en Samenleving in op de kansen die het lerarentekort kan bieden. Hij nam een aantal spanningen waar in de huidige onderwijspraktijk die er mede toe leiden dat tekorten problematisch zijn. Zo is er aan de ene kant een tendens tot profilering, aan de andere kant een tendens om het beroep breed toegankelijk te maken. Verder kan er spanning optreden in de mate waarin je het beroep herkenbaar wilt maken en de mate waarin je als organisatie jezelf wilt onderscheiden. Ten slotte is er sprake van spanning tussen verantwoordelijkheden die op docentniveau liggen (meer autonomie in de klas) en die op schoolniveau liggen. Ook correspondeert volgens hem - en praktijkreferent Christa Thoolen (Thorbecke VO) - de huidige beroepsidentiteit van docenten niet met de ontwikkelingen die plaatsvinden. Desalniettemin waren beide sprekers optimistisch gestemd: zo was onder meer de uitspraak te beluisteren: “Tegenwind doet de vlieger stijgen!”. Ook de rol van de ervaren docent moet volgens beide sprekers meer aandacht krijgen: “Nieuwe bezems bezemen het best, maar de oude bezems weten waar het stof ligt”.

De vierde parallelsessie werd verzorgd door de divisie Hoger Onderwijs. Riekje de Jong (IOWO Nijmegen) ging in op de aandacht voor competentieontwikkeling van docenten in het hoger onderwijs en de betekenis die dit kan hebben voor de loopbaanontwik-

keling van docenten. In haar bijdrage besteedde zij aandacht aan de wijze waarop in het hoger onderwijs, bijvoorbeeld de universiteiten, momenteel wordt gekeken hoe onderwijs een bron kan vormen voor loopbaanontwikkeling, bijvoorbeeld via persoonlijke portfolio's en kwalificatiestructuren. De bijdrage werd van commentaar voorzien door Carla Laan (Centrum voor Nascholing Amsterdam). In haar reactie ging zij in op de voor- en nadelen van het werken met een portfolio. Zij gaf aan dat het maken van een portfolio veel tijd kost en dat er weinig mee wordt gedaan. Docenten vinden het wel zinvol om te reflecteren, maar dat zou volgens haar ook op andere manieren kunnen. Vooral het gegeven dat een portfolio een individueel product is waar weinig mee wordt gedaan, is een minpunt voor docenten. Het voeren van panelgesprekken met docenten over hun onderwijs, op zoek naar competenties, is een alternatief. Aan de UvA zijn met dergelijke opzettingen goede ervaringen opgedaan, en blijken gesprekken vooral goed te werken als ze zich concentreren op de kerncompetenties van docenten. Verder riepen de competentiebeschrijvingen zoals die door de Jong werden genoemd weinig enthousiasme op bij Carla Laan. Als definitie van een competentie stelde Carla voor “het vermogen om in specifieke situaties die kennis, vaardigheden en attitudes in te zetten die noodzakelijk zijn om adequaat gedrag te vertonen”. Het gaat dus om de beschrijving van cruciaal gedrag. Het uiteenrafelen van competenties levert volgens haar niets op en leidt hoogstens tot afvinken.

De conferentie werd afgesloten door Geert ten Dam (rector ILO, Universiteit van Amsterdam), die inging op een samenwerkingsverband tussen de universitaire lerarenopleiding en een praktijkschool (Amstellyceum) om te werken aan de professionele identiteitsontwikkeling van leraren. De bijdrage werd voorzien van ondersteunende en kritische woorden door Frans Schmitz (directie Udens College). Ten Dam benadrukte dat er tussen de eigen professionele ontwikkeling (voornamelijk gericht op lesgeven) van docenten en de ontwikkeling van de school dikwijls een leemte bestaat. In het genoemde samenwerkingsverband werd juist gepro-

beerd binnen het kader van de opleidings-school docenten-in-opleiding (dio's) meteen een rol te geven in het onderwijskundige beleid van een school. Ten Dam liet zien dat er veel kansen en mogelijkheden in zo'n project zitten, maar tegelijk dat er veel haken en ogen aan zitten: scholen vinden het niet eenvoudig al direct verantwoordelijkheden in het schoolbeleid af te staan aan beginnende docenten. Volgens haar is het echter niet een vraag of dit gebeurt, maar veel meer hoe dit in de praktijk (in samenwerking tussen opleiding en school) wordt georganiseerd. Schmitz bevestigde het verhaal van Ten Dam grotendeels. Hij erkende de meerwaarde van het concept *opleidingsschool*. Wel vroeg hij zich af hoe een opleidingschool en een opleidingsinstituut samen een leergemeenschap zouden kunnen ontwikkelen. Verder vroeg hij zich af of docenten-in-opleiding zelf wel veel behoefte hebben om zich bezig te houden met schoolontwikkeling - zelf zijn ze immers nog druk met het primaire proces - en of een school dat wel van ze mag vragen. Is een dio bijvoorbeeld wel verantwoordelijk voor het

al of niet over de streep trekken van collega-docenten? Moet er niet eerst een schoolbrede visie zijn op bepaalde vernieuwingen en ontwikkelingen, voordat dio's met deze ontwikkelingen op schoolniveau aan de slag gaan?

De conferentie heeft een bijdrage geleverd aan de dialoog tussen onderwijsonderzoek en onderwijspraktijk die zeker moet worden voortgezet. Uiteindelijk bleef het gevoel over dat niet alleen de resultaten van onderzoek de inhoud van deze dialoog zouden moeten bepalen, maar dat ook beschrijvingen van de onderwijspraktijk door praktijkmensen als input kan dienen om onderzoekers uit te dagen hierop te reflecteren. Wellicht een gedachte om vast te houden voor een volgende VOR-themaconferentie.

Voor meer informatie over de diverse onderdelen kan contact worden opgenomen met de betreffende auteurs van die bijdragen.

P. den Brok, IVLOS (Universiteit Utrecht)
Th. Bergen, ILS (Katholieke Universiteit Nijmegen); t.bergen@ils.kun.nl